

שיעור ארבעים ושלושה על ובדק ולא אשכח

גרסינן בגמ' (י ע"א):

על ובדק ולא אשכח – פלוגתא דרבי מאיר ורבנן. דתנן, היה רבי מאיר אומר: כל דבר שבחזקת טומאה – לעולם הוא בטומאתו עד שיודע לך הטומאה היכן היא. וחכמים אומרים: בודק עד שמגיע לסלע או לקרקע בתולה.

רש"י מביא את המקור לדין זה ממסכת נדה (פ"ט מ"ה), וזו לשונו: "גל טמא שנתערב עם שני גלין טהורין, בדקו אחד מהן ונמצא טהור – הוא טהור ושנים טמאים, שנים ומצאן טהורין – הן טהורין והשלישי טמא, שלשתן ומצאן טהורים – כולן טמאים, שהיה ר' מאיר אומר: כל דבר שבחזקת טומאה לעולם היא בטומאתה, עד שיודע לך טומאה היכן היא, וחכמים אומרים: בודק בקרקע, וחופר עד שיגיע לסלע או לקרקע בתולה שלא זזה ממקומה לעולם, ואם לא מצא – תולין ואומרים בא עורב ונטלה, בא עכבר ונטלה". והוסיף רש"י, שכאן גבי בדיקת חמץ אפילו לר' מאיר אמרינן עכבר אכלה, דבדיקת חמץ דרבנן. רש"י כנראה לא גרס בגמ' את המלים "פלוגתא דר"מ ורבנן".

אך התוס' (ד"ה על ובדק) גרסו "פלוגתא דר"מ ורבנן", כלומר שלדעת ר"מ יש צורך לבדוק שוב, כשיטתו לגבי טומאה. ולכן הקשו התוס':

תימה, אפילו לר"מ דאמר לעולם היא בחזקת טומאה וכו' ונפקא מינה לטהרות שנעשו על גביו – הכא גבי בדיקה, כיון שבדק ולא מצא – מה יעשה אם יצריכוהו לבדוק פעם שניה נמי לא ימצא?

היינו, בשלמא לגבי טומאה יש נ"מ מעשית בין ר"מ לרבנן ביחס לטהרות שנעשו על גביו, אך כאן, אם בדק היטב – למאי נ"מ במחלוקת ר"מ ורבנן? וכי נצריך אותו לבדוק שוב ושוב לדעת ר"מ עד שימצא?

והביאו התוס' את פירוש רש"י, שבאמת ר"מ מודה משום דבדיקת חמץ דרבנן. ודחו התוס' שהרי בהדיא אמר "פלוגתא דר"מ ורבנן" (אך נראה שרש"י לא גרס זאת, וכנ"ל, וכמ"ש רש"י בספק הקודם גבי ספק על ספק לא על, שאין גורסים "פלוגתא דר"מ ורבנן")¹. ולכן פירשו התוס' שיש נ"מ לעניין ביטול:

¹ א"ה: ושם נראה שאף התוס' לא גרסו "פלוגתא דר"מ ורבנן", שהרי שם לא הקשו על רש"י.

יש לומר דמיירי בשלא בטלה, וקאמר דלר' מאיר לא סגי בבדיקה כיון דלא אשכח והוי בספק לאו דלא ימצא וצריך לבטלו, וסגי אפילו לרבי מאיר, דלא איירי אלא בספק טומאה דאורייתא, אבל הכא דבדיקת חמץ דרבנן שרי.

לכאורה יוצא מדברי התוס', שלדעת חכמים אין צורך לבטל את החמץ שהכניס העכבר, ואילו לר"מ צריך לבטל.

האחרונים (מהרש"א, מהרש"ל, מקו"ח סי' תלט סק"א ועוד) התקשו בדברי התוס', שהרי לעיל (ו' ע"ב) מבואר, שחכמים הצריכו בדיקה וביטול גם יחד, מטעמים שונים, ואין ייתכן שחכמים סוברים שאין צורך לבטל?

ונאמרו בזה כמה תירוצים:

מהרש"ל כתב, שכוונת התוס' דבדאורייתא פליגי, היינו לפני תקנת האמוראים שיש צורך גם לבדוק וגם לבטל, ונחלקו ר"מ וחכמים האם מדאורייתא יש צורך בביטול: לר"מ כל עוד לא מצא את הככר מחויב לבטל, ולולי כן יעבור בספק איסור תורה דבל יראה ובל ימצא, אך לחכמים אין צורך בביטול מה"ת, דאנו תולים שהעכבר אכלו או הוציאו.

מובן שיש בכך מן הדוחק, דלפ"ז יוצא שכל הפלוגתא היא בדבר שאינו למעשה.

מהרש"א כתב, דנ"מ היכא שלא ביטל, והגיע זמן איסורו ושוב א"א לבטלו: לדעת ר"מ, כיוון שאנו מניחים שהככר נמצא שם – קאי בספק לאו דלא ימצא, אך לחכמים – אינו עובר בספק לאו דלא ימצא.

וגם ביישוב זה לא ניחא כ"כ, שאין כאן נ"מ מעשית, ועיקר הנ"מ היא שלר"מ חובת הביטול מה"ת ולרבנן מתקנת חכמים, אך כו"ע מודו שצריך לבטלו (ונ"מ רק לענין ספק לאו דלא ימצא, האם צריך לעשות תשובה על לאו).

מהר"ם חלאווה מתרץ באופן פשוט, דאע"ג דקיי"ל הבודק צריך שיבטל, היינו בבודק כל הבית, "דאיכא למיחש לחמץ טובא", כלומר שיש חשש גדול יותר שימצא חמץ, וע"ז אמרו "שמא ימצא גלוסקא יפה" וכו'. אך כאשר אין חשש גדול, משום שבדק ולא מצא – לדעת חכמים א"צ ביטול על אותו ככר שהכניס העכבר. וכיוון לסברא זו הפר"ח (סי' תלט סק"ו) וכן הובא בשלטי גבורים בשם ריא"ז (ה' ע"א מדפי הרי"ף, אות ב).

ויתרה מכך, המקו"ח כותב, שחכמים תיקנו "הבודק צריך שיבטל" רק בבדיקה רגילה שאדם עושה במקומות שרגילים להכניס בהם חמץ, שבזה חששו שמא לא מצא כל מה שיש, אבל כאן מדובר שעושה בדיקה יסודית בכל החורים והסדקים – לא הצריכו

לבטל. וכן מוכח ממ"ש בשלטי גיבורים בשם ריא"ז שם (אות א), שאם נטלה החולדה לפנינו והכניסה לבית צריך לבדוק כל הבית, אף במקום שאין רגילים להכניס בו חמץ. ע"כ. וא"כ בכה"ג א"צ ביטול [ובזה נחלקו ר"מ ורבנן אם צריך לבטל אע"פ שבדק הכל].

אלא דלפ"ז הנפק"מ היא לענין ביטול ולא לענין הבדיקה, וכבר העיר בתוס' רבינו פרץ שממהלך הסוגיא משמע דנ"מ לענין בדיקה, ועל כן כתב שהנ"מ בין ר"מ לרבנן, האם צריך לבדוק אף בחורים ובסדרים, בעילאי ותתאי שאין רגילים להכניס בהם – לחכמים צריך ולר"מ לא. ובזה נחלק על מ"ש ריא"ז והמקו"ח, דלדידהו פשיטא להו דלכו"ע יש צורך בבדיקה יסודית, ושר"מ ורבנן נחלקו רק לגבי הביטול. ואילו לדעת רבינו פרץ נקודת המחלוקת היא באופי הבדיקה עצמה.

אך בסברא יותר נראה כשיטת ריא"ז והמקו"ח, ודברי רבינו פרץ תמוהים קצת – מדוע לא יצטרך לבדוק הדק היטב כאשר ברי לו שעכבר הכניס חמץ לבית?

בספר בני ציון מיטובסקי (סי' ל) כותב נ"מ מפולפלת (ורחוקה), ע"פ המבואר לקמן (מט ע"א) שאם היה יוצא מהעיר ונזכר שיש חמץ בביתו חוזר, וביאר המג"א שיש לחזור דווקא בכזית ולא בפחות מכאן. מה הדין אם בעה"ב בדק את ביתו וראה שנכנס עכבר עם חתיכה של כחצי זית, ואח"כ בחג עצמו נזכר שיש בביתו חצי זית אחר – האם צריך לשוב ולבערו? האם חוששים שהעכבר הניח את אותו חצי זית שהכניס סמוך לחצי הזית השני. בזה תהיה נ"מ: לדעת ר"מ יהיה מוכרח לחזור ולבער את חצי הזית, משום שר"מ חושש שחצי הזית שהכניס העכבר נמצא בבית, ויש כאן כזית חמץ. ואם לא יבער – יעבור בבל יראה ובל ימצא. אך לרבנן א"צ לחזור, כי אין חוששים לחצי זית של העכבר וממילא אין כזית בבית. ובחידושי רבי שמואל (אות קכו) כיוון לדברים אלו אך לא הזכירו.

נ"מ נוספת: רבי שמואל מדייק מדברי רש"י (ד"ה על) "העכבר נכנס לבית לפנינו, ובדק בעל הבית אחריו ולא אשכח". וכן כתב הרמב"ם (פ"ב מהל' חו"מ הי"א): "או שידע שנכנס לאחד מהן ונכנס אחריו ובדק ולא מצא כלום", וכ"ה בשלטי"ג בשם ריא"ז. ויש לדקדק מהי משמעות המלה "אחריו"?

לפ"ז אומר רבי שמואל, שמדובר כאן שבעה"ב נכנס מיד אחר שהעכבר נכנס לבית, ולפיכך כתבו רש"י והרמב"ם "אחריו", שבכה"ג שנכנס מיד אחריו ובדק באופן יסודי ולא מצא – לדעת חכמים לא יצא הבית ממעמדו, ומוחזק כבדוק. אך אם התמהמה – כו"ע מודו שהבית כבר מוחזק שאינו בדוק.

לפי דבריו, מה שכתב הראב"ד בהשגותיו על בעל המאור (ד ע"ב) "כיון דאיתחזק חמץ דעייל התם הוה ליה כשאינו בדוק" – היינו דווקא כאשר לא נכנס מיד אחר העכבר.

ומעתה, כאשר הבדיקה נעשית מיד אחר שנכנס העכבר – לדעת רבנן בדיקה זו אינה מתקנת חכמים לבדוק חמץ, שהרי הבית בחזקת בדוק ולא איתרע חזקתו, וכל הבדיקה היא כבדיקת תולעים וכדו' כאשר מוחזק כבדוק ומוסיף לבדוק כדי להשאיר את המצב על כנו. אך לר"מ הבית יצא מחזקתו.

וא"כ יש נ"מ בין ר"מ לרבנן, כאשר נכנס תיכף ומיד אחר כניסת העכבר ולא בדק לאור הנר, ולא מצא – לר"מ הבית מוחזק שאינו בדוק, ויהיה מחויב לבדוק שוב לאור הנר (ואם יבדוק לאור הנר ולא ימצא – שוב א"צ לבדוק). אך לחכמים, כיוון שנכנס מיד אחר העכבר, ובדק – אע"פ שלא בדק כתקנת חכמים – א"צ לשוב ולבדוק, דסו"ס נשאר הבית בחזקת בדוק.

עפ"ז, הביא ר' שמואל מחלוקת בין החק יעקב לבין המקור חיים (בסי' תלד), האם צריך לחזור ולברך כאשר בודק שוב. דעת הח"י שאינו חוזר ומברך, והמקו"ח סובר שמברך שוב. והוכיח המקו"ח, שהרי קיי"ל דכל זמן שלא הסיח דעתו אינו חוזר ומברך, אך אם הסיח דעתו – כגון בסוכה ובסעודה – חוזר ומברך. ואומר ר' שמואל, שגם לדעת המקו"ח תלוי באיזה שלב נכנס לבדוק: אם נכנס מיד אחר שהעכבר נכנס לבית – לא שייך לברך על כך, שהרי בדיקה זו אינה מדין בדיקת חמץ, כי הבית בחזקת בדוק. ורק אם בדק מאוחר יותר – יברך שוב.

***

בסוף דברי התוס' כתבו שלר"מ צריך לבטלו, "וסגי אפילו לרבי מאיר". ותמהו האחרונים: מה בידו לעשות יותר מזה? הרי כבר בדק בצורה יסודית ביותר ולא מצא, והדבר היחיד שבאפשרותו לעשות הוא רק לבטל, ומדוע כתבו התוס' בלשון "סגי"?

מהרש"ל נדרש לזה וכתב שיש אפשרות אחרת, לבדוק שוב, דהו"א שהבדיקה הנוספת תיעשה ביתר שאת ויתר עז, וע"ז כתבו התוס' דסגי בביטול.

מהרש"א כתב, שהתוס' באו לאפוקי מדין דרבנן, שהרי מדרבנן אע"פ שבדק אכתי הבית בחזקת אינו בדוק לדעת ר"מ, מפני שלא מצא, וא"כ לכאורה עובר על איסור שהייה דרבנן. על כן כתבו התוס' דסגי בביטול אפילו מדרבנן, ולא חייבו בדיקה נוספת בכה"ג.

לדברי מהרש"א יוצא דבר מחודש בדעת ר"מ, שאע"פ שהבית מוחזק שאינו בדוק, כי

לא מצא את החמץ – מ"מ אינו מחויב בבדיקה אחר שביטל, אף מדרבנן.

רע"א בתשובה (מהדו"ק סי' קסא) הקשה על דברי מהרש"א, שלדבריו יוצא שהתוס' הקשו "מה תיקן בביטולו", הרי יש כאן איסור שהייה דרבנן, ותיירצו שהביטול מועיל אף לדרבנן. ודבריו תמוהים, וכי הייתה הו"א שא"צ לבטל? הרי הביטול נצרך עכ"פ כדי להוציא מספק איסור תורה! ? ונשאר בצ"ע.

ובנו רבי אברהם כתב אליו, דנ"מ אם יהיה מקרה שבדק ולא מצא, ובאו שני עכברים נוספים – אחד עם חמץ ואחד עם מצה, אחד נכנס לבית זה ואחד לבית אחר המוחזק כבדוק. והשתא, אם לר"מ לא סגי בביטול, ומצבו של הבית מוגדר שאינו בדוק – יש כאן דין של שתי קופות המבואר בגמ' לעיל, שאנו תולים לומר שהחמץ נכנס לבית זה. וע"ז כתבו התוס' דלא תימא הכי, שכל מה שאין תולים שהעכבר אכלו היינו רק בספק דאורייתא, אך כאן שיש ספק דרבנן – סגי בביטול, ומהני להחשיב את הבית בחזקת בדוק לעניין שתי קופות.

וכתב על כך הגרע"א:

טובים דבריך ונכוחים, אבל לקושטא דמלתא נראה לענ"ד, דמה דאמרינן בב' קופות "שאני אומר", היינו כיון דעל הקופה של תרומה ליכא שאלה, א"כ הספק רק על קופה של חולין, ואמרינן ביה ספק דרבנן לקולא, וה"נ מדמינן לזה ההיא דב' צבורין דהבית שאינו בדוק כיון דממילא צריך לבדוק אינו נכלל בכלל הספק, והוי הספק רק על הבדוק ואמרינן ביה ספק דרבנן לקולא, ותולין דבזה מצה עייל, אבל בההיא דבדק ולא מצי נהי דמחזיקין אותו בחזקת אינו בדוק, מ"מ כיון דנפטרו הבעלים לבדוק עוד הבית, ממילא השאלה ג"כ על הבית זה ואמרינן בי' מאי חזית דדלמא לזה עייל המצה וא"צ לבדוק עוד. והוי לענין זה כמו ב' בדוקים ממש.

כלומר, שבכה"ג לא יהיה כאן דין שתי קופות בכל מקרה, משום שדין זה נאמר רק כאשר יש מתוקן ומקולקל, ותולין את הקלקלה במקולקל, אך כאן – אמנם לר"מ הבית מוגדר "אינו בדוק", מחמת שלא מצא את החמץ שהכניס העכבר, אך עכ"פ נפטרו הבעלים מלבדוק שוב, וסגי בביטול, וא"כ בציור הנ"ל שיבואו שני עכברים וכו' – קודם שבאו נחשב הבית כבדוק (לענין זה), ורק אחר שבאו שני העכברים נתחדשה עליו בדיקה, וממילא אין כאן דין תלייה, משום שלא היה כאן "מקולקל" שאפשר לתלות בו, אלא יש כאן שני בתים בדוקים שעתה התעורר בהם ספק ושניהם יצטרכו בדיקה.

ונראה לבאר באופן אחר מדוע כתבו התוס' בלשון "סגי":

הלכה בדינו (עי' שו"ע יו"ד סי' קנז סע"א ובהגה), שאדם מחויב למסור כל ממונו כדי לא לעבור על לאו, והעיר הגר"א (שם סק"ד) דאפילו שבות דשבת אסור בהפסד ממון, כגון שאם רואה שכל רכושו נשרף בשבת – אסור לו לומר לגוי לכבות (שבת קכא ע"א) אע"פ שהוא אסור שבות. הפת"ש (שם סק"ד) הביא שהפמ"ג (סי' תרנו) הסתפק בלאו דרבנן האם מחויב למסור ממונו, ושהחיות יאיר (ס"ס קלט) והרדב"ז (ח"ד סי' קמה) החמירו בזה. וכן דעת הרבה אחרונים שגם על לאו דרבנן, שמקורו בלא תסור – יש למסור ממונו. והביא שהפמ"ג בתיבת גמא (חקירה ד) כתב, דבל"ת שאין בו מעשה כמו להניח חמץ שלא יבער וכדומה י"ל דאין מחויב לבזבז ממונו.

מעתה, לדעת ר"מ היה מקום לומר שגם אחר שביטל את החמץ, אך הבית עדיין מוחזק שאינו בדוק, א"כ עובר בב"י וב"י דרבנן אף אם יבטל, וא"כ ייתכן שצריך להפקיר את ביתו אף שיפסיד בכך רכושו, שהרי יש למסור כל ממונו על דרבנן. ואף אם נאמר שאינו מחויב למסור ממונו בקו"ע – ייתכן שיהיה מחויב עכ"פ לצאת מהבית ולא לגור בו. על כן אומרים התוס' דלר"מ סגי בביטול, שחכמים לא דרשו ממנו בכה"ג למסור ממונו, וא"כ אינו עובר באיסור שהייה אפילו מדרבנן.

[יש להעיר, שבבני ציון הנ"ל כתב, שהמילים "וסגי אפילו לר"מ" בדברי התוס' קאי על דברי רש"י לעיל, וצ"ל כך: "ורש"י פירש דאפי' לר' מאיר אמר עכבר אכליה דבדיקת חמץ אינו אלא מדרבנן, וסגי אפילו לרבי מאיר" וכו'. ולפ"ז לק"מ].

שיעורי
פרק עשירי

"ערב פסחים"

